

Nestentelling van de Gierzwaluw *Apus apus* in 2003

Theo Verhoeven & Jan Schoppers

Inleiding

De Gierzwaluw was in 2003 de jaarsoort van de Vogelwerkgroep Arnhem en omstreken. Net als veel andere typische stadsvogels is er weinig bekend over de aantallen en de broedplaatsen van de Gierzwaluw. Alle leden werden geïnformeerd door middel van een nieuwsbrief en één van de tellingen was die van nestplaatsen. Als telgebied kon men een gebouw, straat of deel van een woonwijk nemen en daarnaast konden ook losse waarnemingen worden ingestuurd. De gemeente Arnhem heeft aan de inwoners van Arnhem gevraagd via een oproep in de Arnhemse Koerier om nestplaatsen en waarnemingen door te geven. Bij de tentoonstelling in de "Watermolen" hebben we aan de bezoekers op een invulformulier en een kaart gevraagd naar broedplekken. Op 30 juni is er door 6 leden van de vogelwerkgroep in het wijk Elderveld geïnventariseerd. In de plaatsen Westervoort, Duiven, Zevenaar en Velp zijn door een aantal leden vanaf 2001 al tellingen uitgevoerd.

In deze bijdrage worden de resultaten beschreven met een schatting van de huidige populatie. Verder worden adviezen aangedragen voor huiseigenaren en gemeenten.

Verkregen nesten via	aantal	%
Telformulieren VWG	109	44
Reeds bekend sinds 2001	76	30
Tentoonstelling Watermolen	29	12
Inventarisatie Elderveld	20	8
Oproep Arnhemse Koerier	15	6
Totaal	249	100

Tabel 1. Herkomst van de gegevens gebruikt in dit artikel in 2003.

Resultaten

In totaal zijn er 249 nestplaatsen ontvangen waarvan 82% leden van de vogelwerkgroep en 18% via derden (tabel 1.) Het grootste deel (44%) kwam binnen via tellingen en losse waarnemingen in 2003 en een ander deel (31%) was al bekend uit eerdere jaren in Westervoort, Duiven en Zevenaar. De oproep in de Arnhemse Koerier leverde 55 waarnemingen (293 vogels) op waarvan 11 waarnemingen met 15 nesten bruikbaar waren. In tabel 2 staat de verdeling over de plaatsen en de hofleveranciers zijn Arnhem, Westervoort en Velp, samen goed voor 66% van het totaal. Ook een flinke duit in het zakje doen Didam, Zevenaar en Duiven samen verantwoordelijk voor 25%. Uit (grote) plaatsen als Doesburg, Oosterbeek, Eerbeek en Brummen zijn geen gegevens ontvangen. In tabel 2 is ook een schatting gemaakt van het aantal broedparen met een onder en bovengrens. Voor het bepalen van de schatting is onder het aantal broedvogels in werkgebied een uitleg gegeven. Wanneer we het gemiddelde van de boven- en

ondergrens nemen van de schatting dan is in 2003 van 11% informatie ontvangen. Als we de verspreiding van de leden in ogenschouw nemen dan zijn het aantal nesten uit Arnhem (waarvan deel afkomstig van niet-leden) en het ontbreken uit Dieren tegenvallend. Het tellen van Gierzwaluwen is besteedt aan een select groepje tellers. Met uitzondering van Arnhem geldt dat de gegevens bijna allen afkomstig zijn van 1 lid woonachtig (of werkend) in die plaats.

Stad/dorp	2003	%	1995-2002	schatting min.	schatting max.
Arnhem-Noord	45	18	573	585	780
Arnhem-Zuid	24	10	161	165	220
Westervoort	55	22		120	175
Oosterbeek en Doorwerth	6	2		100	150
Velp en Rosendaal	40	16		100	150
Doesburg en Angerlo	-		115	115	135
Dieren en Spankeren	-			50	125
Lobith, Tolkamer en Spijk	-		90	75	100
Eerbeek en Loenen	-			50	100
Didam	22	9		50	100
Zevenaar	19	8		75	100
Rheden	5	2	23	50	100
Brummen en Leuvenheim	1	0		50	100
Duiven	19	8		50	75
Huissen	6	2		50	75
Giesbeek en Lathum	-		30	30	45
Herwen, Aerdt en Pannerden	-		30	20	40
Laag-Soeren	3	1		10	20
Elst *	4	2		10	20
Overig	-			125	250
totaal	249	100		1880	2860

Tabel 2. Per plaats van het aantal binnengekomen nestplaatsen in 2003, % van totaal ontvangen, aantal broedparen of nesten bekend uit 1995-2002 en een schatting (minimum en maximum) van het aantal broedparen. * van dorp Elst ligt alleen noordelijk deel in werkgebied.

Nestholtes en gebouwen

Een werkgebieddekkend beeld van de aantallen en verspreiding was bij voorbaat al als een bijna onmogelijk klus beschouwd. Op basis van proefvlakken was er een globale schatting bekend van het aantal broedparen (5000-10.000) en datzelfde gold voor de verspreiding (Lensink 1993). Bijna niets was er bekend over de nestplaatsen en met name daar was dus veel te winnen met de jaarsoort in 2003. In tabel 3 staan de nestplaatsen en de gebouwen weergegeven uit 2003. In totaal werden 229 meldingen ontvangen van het type gebouw en 196 van de nestplaats (20 onbekend). Wat het eerst opvalt is het hoge aandeel (34%) achter de dakgoot en regenpijp. De regenwaterafvoer wordt op grote afstand gevolgd door kantpan (16%), dakkapel (9%) en dakpan (7%). Van de overige nestplaatsen valt het relatief hoge aandeel in gaten in de muur op, waarvan 12 van de 14 nesten in één huis (zie toelichting). Bij de gebouwtypes valt het hoge aandeel nestplaatsen in rijtjeshuizen op (62%), voornamelijk bestaande uit huurwoningen. Woonhuizen (vrijstaand en twee onder een kap) nemen ook nog een aardig deel (15%) voor hun rekening en de andere (vooral grote gebouwen) zijn duidelijk in de minderheid.

Het hoge aandeel rijtjeshuizen komt vooral op conto van Zevenaar, Duiven, Didam, Westervoort en Arnhem-Zuid.

Van 148 nesten is het bouwjaar doorgegeven met de volgende verdeling <1910 (15x), 1910/19 (12), 1920/29 (3), 1930/39 (13), 1940/49 (2), 1950 (0), 1960/69 (31), 1970/79 (36) en 1980/89 (36). Lage aantallen zijn er uit en na WO I en WO II (weinig gebouwd) en opvallend hoge aantallen vanaf 1960 (veel gebouwd). De expositie van de nestopening is 61x doorgegeven met de volgende verdeling: N-ONO 25x, Z-WZW 18, W-NNW 15 en O-ZZO 3.

Tabel 3. Verdeling de nestholtes en de bouwtype van ontvangen waarnemingen in 2003.

Plaats van nestholte	aantal	%	Soort gebouw	aantal	%
dakgoot en regenpijp	85	34	Rijtjeshuis	155	62
kantpan	41	16	Woonhuis	38	15
dakkapel	22	9	Flatgebouw	12	5
onder dakpan	18	7	Postkantoor (Velp)	12	5
gaten in muur	14	6	Kerk	10	4
boeiboord	4	2	Villa	2	1
neststeen	3	1	niet genoteerd	20	8
boeideel	3	1			
nestkast	3	1	Totaal	249	100
nokpan - vorst	2	1			
schoorsteen	1	1			
niet genoteerd	53	21			
totaal	249	100			

Hieronder volgt een toelichting van een aantal plaatsen en locaties van diverse nestholtes. In Velp zijn op de tiende en elfde verdieping van de "Atlantafat" tien neststenen ingemetseld, de neststenen worden allemaal bezocht en in 2003 zijn er drie broedgevallen geconstateerd. De verwachting is gezien de neststenen pas in 1996 zijn ingemetseld dat het aantal broedparen geleidelijk zal toenemen. Tevens zijn hier recent ook een aantal houten nestkasten opgehangen en geprobeerd wordt om in 2004 Gierzwaluwen er naar toe te lokken met geluid.

Bij een pand aan de Pinkenbergseweg te Velp gebouwd in het jaar 1900 is in 1920 een extra verdieping en uitbouw aangebracht. Aan de straat en tuinkant heeft men in de gevel gaten uitgespaard voor ventilatie. De Gierzwaluwen hebben deze ontdekt, en er zit een kolonie van minimaal 12 paartjes waarschijnlijk al 70 jaar lang.

In de van Pallandtstraat te Velp bevindt zich een mooie kolonie met veel nesten onder de onderdorpels van de dakkapellen van de huizen. We schatten het aantal broedpaartjes in de omgeving op 35. De 74 zogenaamde middenstandswoningen zijn in 1922 gebouwd en mogelijk is deze kolonie al 60 jaar oud.

In het postkantoor te Velp bevindt zich een prachtige kolonie. De Gierzwaluwen hebben hier broedplaatsen ontdekt, vooral onder de pannen naast de dakkapellen vinden we hier de invliegopeningen. Het aantal nesten bij deze kolonie is 12 en mogelijk is deze kolonie al meer dan 80 jaar oud. Met recht kan dit een gierzwaluwmonument genoemd worden.

Verder vinden we in Velp op diverse plaatsen invliegopeningen langs de dakkapellen, het lijken in Velp de klassieke plaatsen voor de Gierzwaluw.

In Arnhem-Noord broeden de Gierzwaluwen in de oudere wijken zoals de Geitenkamp, Klarendal, de Hoogkamp en Alteveer, ook bekend van de rapporten van Schoppers (in serie). Relatief vaak zijn dakpan en dakgoot als nestplaats genoemd. De soort broedt ook in redelijke aantallen in de nieuwere wijken zoals de Laar, Vredenburg en Elderveld waar vooral achter dakgoten gebroed wordt.

In de Liemerse plaatsen Westervoort, Duiven, Zevenaar en Didam komen grote kolonies voor in diverse wijken. Het is opmerkelijk dat wijken in Westervoort – Struikendoorn, Duiven – Droo Zuid, Zevenaar – Zonnemaat, Didam – de Lockhorst, maar ook Arnhemse wijken zoals in Elderveld grote overeenkomsten hebben. In al deze wijken staan aaneen geschakelde woningen, huurhuizen gebouwd vanaf 1970. De Gierzwaluwen broeden hier onder de dakgoot, op de muurplaat en onder de kantpannen op de muur. Op veel plaatsen hebben zowel Huismus als Spreeuw de Gierzwaluw de plaatsen gewezen en zelfs hun bedje gespreid. We hebben geconstateerd dat veel bewoners al jaren genieten van de Gierzwaluwen in hun buurt.

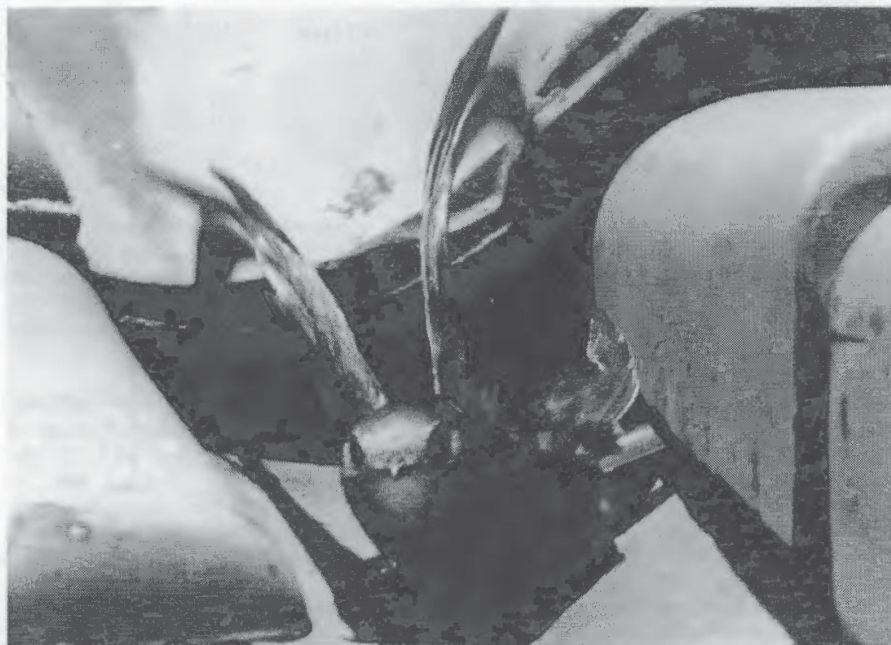

Foto. Uitvliegende Gierzwaluw, Den Helder (Henk Post)

Aantal broedvogels in het nieuwe millennium

In totaal werden 249 nestholtes vastgesteld. Naast de tellingen in 2003 zijn er ook gegevens bekend uit de jaren 1995-2002 (tabel 2). Deze aanvullende informatie is bekend van Arnhem (Schoppers in serie), Doesburg, Angerlo, Giesbeek en Lathum (Lam et al. 1999), de Gelderse Poort uit Lobith, Tolkamer, Spijk, Herwen, Aerdt en Pannerden (Faunawerkgroep Gelderse Poort 2002) en uit Rheden (Schoppers 2002). Op basis van de resultaten uit 2003 en 1995-2002 is per plaats door de lokale teller(s) en een aantal andere deskundige een schatting gemaakt van het aantal broedparen. De plaatsen waar geen recente resultaten van bekend zijn (nml. Oosterbeek, Doorwerth, Dieren, Eerbeek, Loenen, Brummen en een aantal kleine plaatsen) is op basis van kennis van lokale tellers, Lensink (1993) en wat in vergelijkbare plaatsen is vastgesteld ook een schatting gemaakt van het aantal broedparen. In tabel 2 is voor de schatting een minimum en maximum aantal aangehouden en afhankelijk van de hoeveelheid en volledigheid is er een kleine of grote marge aangehouden. De reeks is gesorteerd op het maximale aantal van de schatting. De grootste aantallen (734 paar) zijn vastgesteld in Arnhem op basis van de territoriumkartering (Schoppers in serie). Bij dit onderzoek is 95x een invliegende vogel waargenomen waarvan 71x in Arnhem-Noord en 24x in Zuid. Woonwijken met flinke aantallen waren Velperweg e.o. (72 paar), Geitenkamp (69), Statenkwartier (65), Centrum (51), St Marten (43) en Klarendal (35) alle in Noord. De verspreiding in Zuid is meer verspreid en ook in Rijkerswoerd de jongste wijk (leeftijd huizen 2-15 jaar) werden territoria vastgesteld (incl. invliegende vogels). Het geschatte aantal voor Arnhem is bepaald op 750-1000. Andere grootleveranciers zijn Westervoort (120-175), Velp en Rosendaal (100-150), Doesburg (115-135) en zeer waarschijnlijk ook Oosterbeek (100-150) en Dieren (50-125). Onder de noemer overig vallen de (hoofdzakelijk kleine) plaatsen Hall, De Steeg, Ellecom, Olburgen, Rha, Driel, Groessen, Loo, Babberich, Oud-Zevenaar, Beek, Kilder, Zeddum, Stokkum en 's Heerenberg met een schatting van 125-250 paar. In het hele werkgebied komt de schatting op 1880-2860 broedparen. In 1998-2000 was er het atlasproject van de broedvogels en daarin wordt aangegeven dat een aantal factoren het hachelijk maakt om een betrouwbare populatieschatting te maken voor de soort (Jonkers 2002). De aantalschatting in ons werkgebied, inclusief een schatting voor een viertal (rand)blokken waar geen aantal is opgegeven, komt uit op 642-2618 broedparen. De bovenmarge ligt mooi binnen de schatting van de schatting op basis van het materiaal van de jaarsoort.

Tot slot

De globale schatting in de jaren tachtig in onze avifauna was 5000-10.000 broedparen (Lensink 1993). Dit zou betekenen dat de achteruitgang in 15 jaar de ordegrootte van zo'n 65% bedraagt. Het oude materiaal was minder volledig als dat van de jaarsoort en de atlas waardoor de vergelijking lastig is. Echter dat de omvang van die achteruitgang niet geheel een slag in de lucht is bewijst de inventarisatie van het BMP-plot Het Oproer in Klarendal, Arnhem waar het aantal tussen 1990 en 2000 kelderde van 68 naar 21 (69% achteruitgang) broedparen (Schoppers 2000). Hoewel er weinig over bekend is het aannemelijk dat de achteruitgang zich voorgedaan heeft in de oude wijken van Arnhem en de dorpen. Renovatie, sloop en nieuwbouw worden als de belangrijkste oorzaken aangedragen. Daarentegen heeft de Gierzwaluw ook nieuwe broedplaatsen ontdekt in de nieuwbouwwijken gebouwd vanaf de jaren zestig. De dichtheden zijn er niet zo hoog als in de oude wijken; zo was de dichtheid in Arnhem-Noord (vnl. oud) 19,2 paar/100 ha en in Zuid (vnl. >1960) 7,5 paar/100 ha.

De verdeling over de nestplaatsen en de bouwtype maakt vooral duidelijk dat er veel gegevens zijn verzameld in de nieuwbouwwijken (in de huursector) herrezen vanaf de jaren zestig. Waarschijnlijk is deze verdeling niet conform die van de aanwezige gebouwen in ons werkgebied. Hoewel er nog meer onderzoek naar gedaan moet worden lijkt het erop dat de huursector interessanter is voor de soort als de koopsector. Waarschijnlijk is het onderhoud bij huur minder goed dan bij koopwoningen. Daarnaast is de bouw van koopwoningen pas de laatste 10-15 jaar in de lift gekomen dus ook nog minder geschikt.

De Gierzwaluw is in de afgelopen decennia in ons werkgebied en ook elders sterk in aantal achteruitgegaan. Ondanks dat gloort er toch iets hoop als wij hem een handje helpen. Het aantal geschikte nestplaatsen in de oude wijken is de afgelopen jaren door renovaties teruggelopen. Om de Gierzwaluw voor de toekomst in deze wijken te behouden is het zinvol om bij verdere renovatie of vervanging van panden alternatieve nestgelegenheid aan te bieden.

Dit kan op vele manieren zoals het toepassen van zgn. Gierzwaluw dakpannen met daaronder het dakbeschot aangepast, neststenen en nestkasten. Het is zelfs zinvol om in de nieuwbouw kunstmatige nestgelegenheid aan te bieden. Een en ander is mogelijk door een samenspel van gemeente, woningbouwvereniging, architecten, projectontwikkelaars, wijkbewoners en de vogelwerkgroep.

Dankwoord

Om van 2003 een goed Gierzwaluwjaar te maken hebben meerdere mensen op verschillende wijze hun tijd en energie gegeven.

Voor het aanleveren van telgegevens en/of tellen een woord van dank aan:

Peter Schulenberg, Nick van der Meulen, Henk Hubers, Jos Schepers, Louis de Breet, Jan Schoppers, Jos Pilzecker, Robin Driessen, Marc de Haan, Roy Verhoef, Henk Tamerius, Theo Verhoeven, Bert Hoegee, Bob van Hasselt, Sanne Hoogeland, Theo Venhorst, Toon Kwerreveld, familie Meerbeek, Wim Berendsen en Norbert Kwint.

De volgende personen zijn verantwoordelijk voor de opgegeven schattingen: Laag-Soeren (Norbert Kwint), Dieren (Henk Sierdsema en Rob Vogel), Rheden (Jan Schoppers), Huissen (Bert Hoegee), Herwen (Edwin Witter), Didam (Jos Schepers), Westervoort (Theo Verhoeven), Arnhem (Jan Schoppers), Velp en Rosendaal (Theo Verhoeven), Zevenaar (Nick Vermeulen), Duiven (Henk Hubers) en overige plaatsen (Jan Schoppers en Theo Verhoeven).

Henk Ruissen en Greta van Hoorn waren verantwoordelijk voor de site en de aandacht van de soort.

Robin Driessen van de gemeente Arnhem zorgde voor aanvullende waarnemingen ontvangen via de oproep in de Arnhemse Koerier. Voor de reddingsactie Elderveld dank aan Sanne Hoogeland en voor de medewerking van woonstichting VIVARE speciaal dank aan Gonda Versteeg en mw. Dolleman.

Stichting Gierzwaluwen werkgroep Nederland bedankt voor het beschikbaar stellen van de tentoonstelling. Bezoekerscentrum de "Watermolen" Jeroen Voskuilen. Voor het lenen van de tentoonstellingspanelen Karel Otten.

Om een goed overzicht te krijgen van de nestgelegenheid van de Gierzwaluw is het zinvol om in de toekomst door te gaan met inventarisatie. Alle waarnemingen van nestplaatsen in ons werkgebied blijven zeer welkom bij Theo Verhoeven, van der Hoevensstraat 136, 6931 DG Westervoort tel; 026-3114227 Verhoeven335@zonnet.nl

Literatuur

Lam E., Modderkolk L. & F. Stam 1999. De vogels van Stad en Ambt Doesborgh. Drukkerij Zeegers bv, Doesburg.

Lensink R. (Vogelwerkgroep Arnhem e.o.) 1993. Vogels in het hart van Gelderland. Uitgeverij

KNNV/Stichting Uitgeverij Sovon, Utrecht.

Faunawerkgroep Gelderse Poort 2002. Vogels in de Gelderse Poort, deel 1: broedvogels 1960-2000. Vogelwerkgroep Rijk van Nijmegen e.o./ Kartiergemeenschap Salmorth/ Vogelwerkgroep Arnhem e.o./ NABU-Naturschutzstation Kranenburg/ Naturschutzstation im Kreis Kleve e.V./ Provincie Gelderland/ SOVON Vogelonderzoek Nederland.

Jonkers D. A. 2002. Gierzwaluw *Apus apus*. Pp. 288-289 in: sovon Vogelonderzoek Nederland 2002, Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000.- Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, knnv Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.

Schoppers J. 1995. Broedvogels van Arnhem-Noord in 1995 en Waterberg en Koningsheide in 1993. VWG Arnhem-rapport 1995-4. VWG Arnhem eo, Arnhem.

Schoppers J. 1996. Broedvogels van Malburgen en Immerloo in 1996. VWG Arnhem-rapport 96-1. VWG Arnhem eo, Arnhem.

Schoppers J. 1997. Broedvogels van Presikhaaf, Eiden en Eiderveld in 1997. VWG-Arnhem-rapport 97-2. VWG Arnhem eo, Arnhem.

Schoppers J. 1999a. Broedvogels van Arnhem-NoordWest en 't Cranevelt in 1998. VWG-Arnhem-rapport 99-1. VWG Arnhem eo, Arnhem.

Schoppers J. 1999b. Sonsbeek in Vogelvlucht. Broedvogels in Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem. Stichting Projekt, Arnhem.

Schoppers J. 2000. Broedvogels van Angerenstein, Paasberg, De Laar en Vredenburg in 1999. VWG-Arnhem-rapport 2000-1. VWG Arnhem eo, Arnhem.

Schoppers J. 2001. Broedvogels van Centrum, Klarendal, 't Broek en sportcentrum Papendal in 2000. VWG-Arnhem-rapport 2001-1. VWG Arnhem eo, Arnhem.

Schoppers J. 2002. Broedvogels van Rheden-Zuid in 2001. Vlerk 19: 133-141.

Schoppers J. 2003. Broedvogels van Schaarsbergen, Geitenkamp en Rijkerswoerd in 2001. VWG Arnhem-rapport 2003-1. VWG Arnhem eo, Arnhem.